

‘Levenslang verliefd op landkaarten’

De naam van Klaas Zeeman (1880-1961)

ten onrechte vergeten

PAUL DE LEY EN JOS DE LEY

Vijftig jaar geleden, op 14 oktober 1961, overleed de Hilversumse kweekschooldirecteur en cartograaf Klaas Zeeman. Van zijn hand verscheen een serie succesvolle schoolwandkaarten, die het licht zagen bij de Groningse uitgeverijen Wolters en Noordhoff. De Utrechtse hoogleraar C. Koeman noemde hem ooit ‘de nestor van de Nederlandse cartografie’. De Bos-Zeeman schoolatlas beleefde in vijftig jaar tijd veertig herdrukken. Zeeman was ook de auteur van een reeks aardrijkskundige leerboeken, waarvan *Moderne Geographie van Nederland* een bestseller werd. Van 1924 tot 1946 was hij directeur van de Rijkskweekschool in Hilversum.

Klaas Zeeman werd op 4 oktober 1880 geboren in het West-Friese Schagen als zoon van Antje Roos en spoorwegaarbeider Jacob Zeeman. Op zesjarige leeftijd overleed zijn vader, hetgeen er zeker toe heeft bijgedragen dat de jongen uitgroeide tot een eigenzinnige en strijdbare persoonlijkheid. Na de lagere school volgde Zeeman een opleiding tot onderwijzer aan de kweekschool in Deventer, waar hij aardrijkskundeles kreeg van de destijds bekende geograaf R. Schuiling. Na afronding van zijn studie vertrok hij rond 1900 naar Amsterdam om er les te geven aan de lagere school Wilhelmina Catherina en nog enige jaren aan een U.L.O.-school (uitgebreid lager onderwijs). Vervolgens kreeg hij een betrekking als onderwijzer in Winschoten aan de Rijksdagnormalschool.

Zeeman had zichzelf op jonge leeftijd al de kunst van het kaarttekenen eigengemaakt, getuige zijn eerste manuscriptkaarten die in 1902 op een Amsterdamse onderwijstentoonstelling direct al bewondering oogstten. In de avonduren studeerde hij voor de akte aardrijkskunde-M.O., die hem uitzicht bood op het

Titelpagina van de *Economische Atlas der geheele aarde* van R. Bos en K. Zeeman, tweede druk, 1924, uitgave P. Noordhoff Groningen. Volgens het voorwoord van Zeeman treedt in deze atlas ‘naast het landschap de mensch naar voren’.

volwaardig leraarschap. Een universitaire studie zat er voor hem als plattelandsjongen van sobere komaf niet in, ook al had hij er de aanleg voor. Dus besteedde hij zijn tijd aan het schrijven van zijn eigen leerboek *Moderne Geographie van Nederland*, dat in 1913 werd uitgegeven door W. Versluys in Amsterdam. Het werk, dat voor zijn tijd vernieuwend was vanwege de nadruk op de economische geografie, is vele malen herdrukt en

Klaas Zeeman en Antje Lange-
rijs, ca. 1911. (alle afbeeldin-
gen in dit artikel, voor zover
niet anders vermeld: coll
auteurs)

veertig jaar lang op kweekscholen in ons land ge-
bruikt.

Intussen was Zeeman in 1911 getrouwd met zijn jeugd-
liefde Antje Langerijs uit het dorp Berkhout, dicht bij
Schagen. Ze zou een belangrijke, stimulerende rol op
de achtergrond in zijn leven gaan spelen. In 1914 dien-
de een nieuwe promotie zich aan: de benoeming tot di-
recteur van de Rijksdagnormalschool in Hoogezand.
Het jonge paar vestigde zich daar in de leegstaande
pastorie van de Nederlands-Hervormde kerk aan het
Winschoterdiep.

Het kanaal vormde de grens tussen de blauwe kleige-
bieden in het noorden en de veengebieden in het zui-
den van de provincie Groningen. Er bestond een groot
onderscheid tussen de rijke kleiboeren en arme veen-
boeren. Het was het gebied waar het SDAP-kamerlid
Pieter Jelles Troelstra in 1918 de oproep deed 'dat het
uur van de revolutie nu ook in Nederland had gesla-
gen'. De jonge Zeeman nam niet actief deel aan het po-
litieke leven, maar volgde het op afstand met de nodi-
ge nieuwsgierigheid.

De 'blinde' kaart van Zeeland van R. Bos, derde druk door K. Zeeman, 1934, uitgave P. Noordhoff Groningen-Batavia.

Pleegzoon

Het begin van de Eerste Wereldoorlog had voor het kinderloze echtpaar onverwacht grote gevolgen. In de vroege morgen van 15 oktober 1914 kwam een groep van honderd Vlamingen met de stoomtrein aan in Hoogezand. Zij waren gevlucht voor het bombardement van Antwerpen. Het gezelschap werd onder strenge begeleiding naar het Diaconiehuis gevoerd, waar de tijdelijke opvang bij de bevolking werd geregeld. Onder hen bevond zich de zesjarige Martinus De Ley. Hij werd door het echtpaar Zeeman in huis genomen. Het idee was het vluchtelingetje voor korte tijd te verzorgen, zolang de oorlog duurde. Maar de strijd hield langer aan dan verwacht en na de afloop was de tienjarige jongen een echte 'Grunninger' geworden.

De Ley wilde niet meer terug naar zijn geboortestad en zou tot aan zijn huwelijk in 1936 bij zijn pleegouders blijven wonen.

Zeeman zat in de tussentijd niet stil. In 1918 werd hij voorzitter van de mede door hem opgerichte Vereniging van Onderwijzers aan de Rijksdagnormalscholen. Voor zijn cartografisch werk bouwde hij goede contacten op met de Groningse uitgeverijen Noordhoff en Wolters. Bij Noordhoff kreeg hij vanaf 1922 de atlanten, leerboeken en wandkaarten van het overleden schoolhoofd R. Bos in beheer. Het goedkope, sober uitgevoerde lesmateriaal voor het lager en uitgebreid lager onderwijs werd grondig door hem bewerkt en gemoderniseerd.

De 'methode Bos-Zeeman' bleef tot het midden van de

Detail (omgeving Deventer/Zutphen) van de manuscriptwandkaart van Zuid-Oost Nederland. Gemaakt door Zeeman tijdens zijn studie voor de M.O.-akte aardrijkskunde.

Linker benedenhoek van de schoolwandkaart van Frankrijk, vijfde druk door K. Zeeman, 1953. De eerste druk van R. Bos was uit 1902.

De villa De Witte Hull, waarin de Rijksdagnormalschool tot 1929 gevestigd was. Deze villa moest voor de bouw van het nieuwe raadhuis gesloopt worden. De kweekschool werd toen ondergebracht in de school aan de Jonkerweg 1, die in 1897 als lagere school gebouwd was. (coll. SAGV)

vorige eeuw in zwang. Met uiterste precisie verbeterde hij het reliëf op de schoolkaarten door het aanbrengen van schaduwen. Ook bracht hij hoogtecijfers aan en voegde een graadnet toe. De kleuren moesten zo natuurgetrouw mogelijk zijn en beslist niet te fel. Een kaart moet rust uitstralen, was zijn overtuiging. *Rood is een gevaarlijke kleur; er is gauw te veel.* Geboren als polderjongen was hij prima in staat het landschap van dijken,

rivieren en kanalen op een natuurlijke manier weer te geven.

In 1924 werd Klaas Zeeman benoemd tot directeur van de Rijksdagnormalschool in Hilversum, later Rijkskweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen. Deze was gevestigd in villa De Witte Hull, op de plek waar nu het raadhuis van Dudok staat. Zijn pleegzoon was een van zijn eerste leerlingen op de school, die in

Larixlaan met het huis van Klaas Zeeman aan het eind. De villa, die 24 meter boven het Amsterdams Peil lag, bood een prachtig uitzicht op de omgeving.

Met potlood getekend portret door Jelle Troelstra, 1933.

Onder:
Boven de voordeur van Zeemans huis op 't Hoogt 8 is de toepasselijke naamplaat Op de Hoogte aangebracht.

Personeel en leerlingen van de Rijksdagnormaalschool in Hilversum, in de tuin van De Witte Hull, ca. 1925. Tweede rij, derde van rechts directeur Klaas Zeeman. Achterste rij, vierde van links pleegzoon Martinus De Ley en tweede van rechts diens toekomstige echtgenote Christina van Eeuwen.

1929 verhuisde naar de Jonkerweg. De Ley ging na zijn studie lesgeven op de Valeriuschool, de openbare lagere school waarvan hij in 1953 hoofd zou worden. Hij trouwde met zijn collega en voormalig klasgenote Christina van Eeuwen.

Op de hoogte

In het zuiden van Hilversum, langs de Utrechtse Straatweg, lag een heuvelachtig, bosrijk gebied genaamd 't Hoogt van 't Kruis. Op dat terrein werd in het begin van de twintigste eeuw een villapark aangelegd. Na een kort verblijf in een huis op de Sterrelaan verhuisde het gezin Zeeman daarheen. Het nieuwe woonadres, 't Hoogt 8, was vanaf dat moment ook het adres van het West-Friese Kartografisch Instituut K. Zeeman, dat bleef bestaan tot zijn overlijden in 1961.

De met dennen en loofhout begroeide heuvel op 24 meter boven Amsterdams Peil bood destijds een

prachtig uitzicht op Hilversum en omgeving. De schuin oplopende Larixlaan vormde een monumentale oprit naar het wit gepleisterde woonhuis, waar de centrale hal met aan weerszijden dubbele glazen deuren toegang gaf tot de woonkamer en de studeerkamer. Daar hing aan de muur tussen de kasten vol nagslagwerken en atlasen een portret van Zeeman uit 1933. Het was gemaakt door Jelle Troelstra (zoon van de politicus), destijds tekenleraar aan de kweekschool te Hilversum.

Boven de voordeur was in hardsteen de naam 'Op de Hoogte' gebeiteld. De tekst sloeg zowel op ligging van het woonhuis als op het werk van de eigenaar. Zeeman was voortdurend alert op de staatkundige en landschappelijke veranderingen om zijn kaarten actueel te houden. *Ik heb mij kosten noch moeite gespaard om behoorlijk op de hoogte te zijn, schreef hij een van zijn uitgevers. Wat heb ik niet een plattegronden van steden gekocht en wat heb ik*

De villa 't Hoogt 8 in de jaren vijftig.

niet een inlichtingen gevraagd. Hij had een zwarte vierdeurs Chevrolet, een van de weinige auto's die in de jaren dertig rondreden in Hilversum. Daarmee ging hij vaak op reis, niet alleen om vakantie te houden maar ook om de veranderde omgeving in binnen- en buitenland te bestuderen. En zo ging ik naar de bocht bewesten Grave en klom de droge dijk op: alles grasland, geen water te bekennen!

In de villa op 't Hoogt legde Zeeman ook zijn indrukwekkende archief aan. Buitenlandse consulaten en Kamers van Koophandel, vele tijdschriften en kranten, de jongste Russische atlassen, *Statesman's Yearbook*, informatie van het Geologisch Instituut... Niets ontsnapte aan zijn aandacht. Intussen communiceerde hij druk met zijn uitgeverijen Versluys, Wolters en Noordhoff via brieven, manuscripten en drukproeven. En dat alles in de avonduren en weekeinden. Het werken aan lesboeken, wandkaarten en atlassen was voor hem een soort veredelde vrijetijdsbesteding. De inkomsten waren bijzaak, hij verdiende voldoende als directeur van de kweekschool. Gelukkig dat ik geen broodtekenaar ben, en ik er een voldoening in vind, als wat van de pers afkomt, nuttig is voor onze scholen.

Rozenstruiken

Begin jaren zestig betrok Zeeman zijn pleegzoon De Ley bij de herdrukken van de wandkaarten voor Wol-

De 'echte' Bos

De fusie tussen de uitgeverijen Wolters en Noordhoff in 1968 heeft Klaas Zeeman (gelukkig voor hem) niet meer meegemaakt. Wolters gaf namelijk naast de bekende *Grote Bosatlas* ook een *Kleine Bosatlas* uit, die sinds jaar en dag veel concurrentie ondervond van de rijk geïllustreerde *Bos-Zeeman-atlas* van uitgeverij Noordhoff. En dat niet alleen, ook de titel was uitgeverij Wolters al decennialang een doorn in het oog. Zeeman gebruikte de naam van de auteur R. (Roelf) Bos, wiens werk hij had voortgezet, terwijl de oorspronkelijke auteur van de *Grote Bosatlas* P.R. (Pieter Roelf) Bos was. Beide Groningers waren zowel vakgenoten als tijdgenoten, maar géén familie. Dat gaf aanleiding tot naamsverwarring, waar Wolters niet van gediend was. Het gevolg was dat de *Bos-Zeeman-atlas* het na de fusie moest afleggen tegen de 'echte' *Kleine Bosatlas*. De veertigste en laatste druk verscheen in 1972.

Bron: *De Wereld aan de Wand, de geschiedenis van de Nederlandse schoolwandkaarten*, door Lowie Brink en Lucy Holl. Uitgeverij Waanders, 2010.

ters en Noordhoff en het register van de geïllustreerde *Bos-Zeeman schoolatlas*, die inmiddels een begrip was geworden in Nederland. Korte tijd later werd het team versterkt door Zeemans kleinzoon Koen De Ley, die geografie had gestudeerd in Utrecht. Als universitair

Klaas Zeeman kort na zijn pensionering, april 1946.

geschoolde cartograaf bracht hij enige reuring teweeg in het gezelschap. Zeeman zelf had zijn leven lang een problematische verhouding met de wetenschap. In het voorwoord van de veertigste druk van de *Moderne Geographie* vermeldde hij vol trots dat het leerboek *aan onze universiteiten door de Heren professoren werd aanbevolen*. Toch bezigde hij vaak de uitspraak ‘hoe geleerder hoe verkeerder’: in het lager onderwijs en op kweekscholen moest je niet met wetenschappelijke geleerdheid aankomen.

Solistisch

In de naoorlogse periode werd het steeds moeilijker voor het West-Friese Kartografisch Instituut K. Zeeman. Door zijn solistische werkwijze – veel werd nog ‘met de hand getekend en ter plaatse waargenomen’ – kwam Zeeman steeds meer op gespannen voet te staan met het technisch geavanceerde Cartografisch Instituut J.B. Wolters. Als zelfstandig werkend kaartredacteur kon hij onmogelijk alle ontwikkelingen bijhouden in de steeds complexer wordende wereld.

De Valeriuschool in 1955. Martinus De Ley was er enkele jaren daarvoor hoofd der school geworden. (coll. SAGV)

Op 1 januari 1946 ging Zeeman als kweekschooldirecteur met pensioen. Vier dagen later werd in Ons Gebouw de afscheidsavond gevierd. Daaraan was tevens een reünie voor oud-leerlingen gekoppeld. Drukkerij Erica aan de Ruitersweg liet vijfhonderd uitnodigingen van de persen rollen en Stofzuiger-Centrale en Reparatie-Inrichting P.J. Signer zorgde voor de geluidsinstallatie. De directeur kreeg bij die gelegenheid een cadeau ter waarde van 200 gulden aangeboden, zo blijkt uit een bewaard gebleven kasboek uit die tijd. Hij droeg het roer over aan zijn oud-leerling Remko Yzer. Begin 1961 overleed zijn vrouw Antje. Reden voor Zeeman om zich terug te trekken in de grote tuin achter zijn huis met de vele rozenstruiken en de kronkelende paden, die leidden naar het aangrenzende bosperceel vol beuken, berken en dennen. Zijn werk was zijn leven. *Als ik aardrijkskundige kaarten zie, word ik een ander mens, al van mijn prille jeugd af. Ik ben als het ware op landkaarten verliefd, vooral als ik ze zelf heb gemaakt*, had hij ooit geschreven. Maar het verdriet over het heengaan van zijn innig geliefde vrouw kwam hij niet te boven. Daar deed de benoeming, in de zomer van dat jaar, tot Officier in de Orde van Oranje Nassau niets aan af. Klaas Zeeman overleed op 14 oktober 1961. Zijn as werd in het bijzijn van zijn pleegzoon verstrooid op het IJsselmeer boven Enkhuizen, bij de kust van West-Friesland. Daar waar het allemaal was begonnen.

Geprezen en vergeten

Zeeman had tijdens zijn leven niet te klagen over waardering. De recensies over zijn werk waren meestal lovend. In een condoléancebrief aan zijn pleegzoon De Ley noemt ir. C. Koeman, destijds secretaris van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap, hem 'de nestor van de Nederlandse kartografie'. Zeemans kaarten en boeken worden nauwelijks meer op scholen gebruikt, maar zwerven nog wel in groten getale rond in Nederland. Dr. ir. Lowie Brink constateert in zijn recent verschenen boek *De wereld aan de wand* met enige weemoed dat zijn naam is 'weggezakt in de mist der geschiedenis'. Een lot dat overigens ook andere kaartenmakers als J.F. Niermeyer en A.A. Beekman niet bespaard is gebleven.